

UTENRIKSDEPARTEMENTET

Handlingsplan

Handlingsplan for kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet

2007–2009

UTENRIKSDEPARTEMENTET

Handlingsplan

Handlingsplan for kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet

2007–2009

Innhold

Forord	6
1 Innledning	9
1.1 Mål og hensikt	10
1.2 Begrepsavklaring	13
2 Tematiske innsatsområder	15
2.1 Kvinners politiske deltakelse	16
2.2 Kvinners økonomiske deltakelse	17
2.3 Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter	20
2.4 Vold mot kvinner	23
3 Integrering av kjønnsperspektivet i alt utviklingssamarbeidet	25
3.1 Fredsbygging, menneskerettigheter og humanitær bistand	26
3.2 Godt styresett og institusjonsbygging, inkludert kamp mot korrupsjon	29
3.3 Miljø og bærekraftig utvikling	30
3.4 Olje og energi	31
3.5 Utdanning og helse	33

4 Hovedkanalene for norsk bistand	35
4.1 Norsk politikk overfor de multilaterale organisasjonene	36
4.2 Norsk politikk overfor samarbeidslandene	39
4.3 Sivilt samfunn	43
5 Ansvarliggjøring og kunnskap	45
5.1 Dette skal bistandsforvaltningen gjøre	46
5.2 Kunnskapsutvikling	48
6 Resultatoppnåelse	51
Vedlegg	56
1. Liste over forkortelser	56
2. Sentrale referansedokumenter	57
3. «Verktøykasse»	60
4. Bidragsyttere til handlingsplanen	65

Forord

Regjeringen ønsker at Norge skal være en uredd forkjemper for kvinners rettigheter og likestilling. Det betyr at norsk utviklingssamarbeid skal sette kvinners rettigheter, deltakelse og innflytelse i sentrum. Vi gjør det for å innfri kvinners rettigheter i tråd med internasjonale menneskerettighetskonvensjoner. Dette er tvingende nødvendig for å nå FNs tusenårsmål om fattigdomsbekjempelse.

Gjennom denne handlingsplanen vil Norge gjøre en innsats for å styrke engasjementet for kvinners rettigheter og likestilling i det internasjonale samfunnet og blant våre samarbeidspartnere.

Norge skal bidra til økt anerkjennelse og innfrielse av kvinners rettigheter, økonomiske muligheter, innflytelse over samfunnsutviklingen og, ikke minst, kontroll over egne liv.

Det handler om kvinners rett og mulighet til å delta på lik linje i styringen av stat og lokalsamfunn, deres juridiske økonomiske og sosiale uavhengighet og selvstendighet.

Vi vil konsentrere innsatsen om fire hovedutfordringer:

- Kvinners politiske deltakelse
- Kvinners økonomiske deltakelse
- Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter
- Vold mot kvinner

Likestilling innebærer omfordeling av makt, ressurser og omsorgsansvar mellom menn og kvinner. De viktigste aktørene for endring er kvinner selv. Den viktigste endringskraften ligger i kvinners egen organisering og

mobilisering for å utfordre og overkomme diskriminerende holdninger og strukturer i egne samfunn. Norge skal støtte disse endringskreftene. Samtidig skal vi støtte våre samarbeidspartnere på myndighetsnivå i arbeidet for å innfri nasjonale utviklingsmål for kvinner og likestilling. Internasjonale menneskerettighetsinstrumenter og handlingsplaner for kvinners rettigheter og likestilling utgjør vårt felles utgangspunkt for handling.

Menn kan spille en viktig rolle i å fremme kvinners rettigheter og likestilling. Menn som tar sin del av ansvaret for husarbeid og familiebasert omsorg, bidrar til at kvinner kan delta på like fot med menn i økonomiske, politiske og sosiale prosesser utenfor husholdet.

Norge skal være en uredde pådriver for kvinners seksuelle og reproduktive rettigheter. Kvinners rett til å bestemme over egen kropp, frihet fra vold og seksuelle overgrep i og utenfor familien, tilgang til seksualopplysning og prevensjon for tenåringer og voksne kvinner og menn er ikke allment anerkjent og akseptert. Retten til trygg og selvbestemt abort utgjorde en milepæl i norske kvinners kamp for økonomisk og politisk deltakelse på lik linje med menn. Allfor mange kvinner dør hvert år på grunn av manglende tilgang på trygg selvbestemt abort. Vi skal også bekjempe alle former for diskriminering og stigmatisering av personer på grunnlag av seksuell orientering.

Norge skal benytte relevante politiske kanaler og arenaer til å fremme toleranse, likeverd og mangfold i tråd med de tematiske innsatsområdene i handlingsplanen. Denne berører dermed både utenrikspolitikken og utviklingssamarbeidet.

Vi vil kreve av våre samarbeidspartnere, enten det er regjeringer, internasjonale institusjoner eller frivillige organisasjoner, at de viser at de tar kvinnene og likestillingsspørsmål på alvor. Gjør de ikke det, må det i det lange løp få konsekvenser for samarbeidet.

Norsk politikk for å integrere kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet har vært preget av mye god vilje, men innsatsen har ikke vært systematisk nok. Skal vi lykkes med å endre inngrodd maktskjevhet må vi ta et bredt spekter av virkemidler i bruk. Vi må benytte alle sentrale kanaler og prosesser i utviklingssamarbeidet. Kvinners rettigheter og likestilling skal synliggjøres og tematiseres gjennomgående i utviklingssamarbeidet. Måltrettede aktiviteter og ressursallokering skal støttes med kunnskaps- og kompetansebygging i egne rekker og blant våre samarbeidspartnere. Vi skal fremme likestilling både som en integrert dimensjon og som et selvstendig mål.

Regjeringen har allerede lansert handlingsplaner på innsatsområder som er av vital betydning for jenters og kvinners rettigheter og likestilling: Handlingsplanen for gjennomføring av FNs Sikkerhetsråds Resolusjon 1325 om kvinner, fred og sikkerhet, fra 2006 og handlingsplanen mot menneskehandel (2007–2009). Regjeringen vil også følge opp handlingsplanen mot kvinnelig kjønnslemlestelse fra 2003. Oppfølgingen av disse handlingsplanene må ses i sammenheng.

Erik Solheim

Utviklingsminister

1

1 • Innledning

Den overordnede målsettingen for norsk utviklingssamarbeid er å bidra til fattigdomsreduksjon¹, i tråd med FNs tusenårserklæring. Fattigdomsbekjempelse skal bygge på innfrielse av menneskerettighetene for kvinner og menn. Både kvinners og menns bidrag til utvikling må anerkjennes. Kvinner skal ta del i samfunnets beslutningsprosesser og få del i velferdsutviklingen på lik linje med menn. Dette forutsetter en aktiv innsats for å styrke kvinners rettigheter, deltakelse og innflytelse.

Handlingsplanen angir mål og retning for gjennomføringen av kvinners rettigheter og likestilling både som et eget satsingsområde og som en integrert dimensjon i Regjeringens øvrige satsingsområder² i utviklingssamarbeidet. Følgende tematiske innsatsområder skal prioriteres:

- Kvinners politiske deltakelse
- Kvinners økonomiske deltakelse
- Seksuell og reprodutiv helse og rettigheter
- Vold mot kvinner

1.1 Mål og hensikt

Norge skal være en pådriver og støttespiller i kampen mot alle former for diskriminering på grunnlag av kjønn, også der standpunktene kan være omstridte. Dette krever tydelig politisk budskap i internasjonale fora og aktiv bruk av den politiske dialogen som føres mellom norske myndigheter og samarbeidsland. Parallelt skal Norge støtte kvinners egen organisering og økte innflytelse på utviklingen i samarbeidslandene.

Norge skal støtte opp under samarbeidslandenes egne mål, planer og kompetanse på kvinners rettigheter og likestilling. Menneskerettskonvensjonene³,

.....

¹ Jf. St.meld. nr 35 (2003–2004) Felles kamp mot fattigdom.

² Øvrige satsingsområder er omtalt i kap. 3.

³ FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og FNs barnekonvensjon.

med særlig vekt på FNs kvinnekonvensjon CEDAW, utgjør et felles verdigrunnlag og utgangspunkt for dialog og samarbeid mellom Norge og våre samarbeidspartnere i sør. Hovedansvaret for å innfri menneskerettsstandardene ligger hos hvert enkelt land.

Norge skal bidra til økt oppmerksomhet og aksept for kvinners rettigheter og likestilling, og styrke forståelsen for at dette også kan fremme økonomisk vekst og bærekraftig utvikling. Norske erfaringer viser at det er i fellesskapets interesse å investere i helse, utdanning, og visse typer infrastruktur⁴ som frigjør tid, ikke minst for kvinner, til verdiskapning og deltakelse. Dette kommer hele samfunnet til gode.

.....
⁴ Eksempler på slik infrastruktur omfatter innlagt vann og elektrisitet, møller som maler korn til mel, transport for tilgang til lokale markeder, avlastning mht omsorg for barn, eldre, syke og funksjonshemmede

«My main message today (...) is that the greatest gains countries can achieve, economically as well politically, come with **empowering** women, **ensuring** equal opportunity, health care, and **increasing** the ratio of women's active participation in working life.»

Statsminister Jens Stoltenberg

i FNs økonomiske og sosiale råd ECOSOC 3. juli 2006

Handlingsplanen forplikter alle som arbeider med utviklingsspørsmål på alle nivå i utenrikstjenesten, Norad og fagdepartementene. Den vil være et tydelig signal til våre partnere i samarbeidslandene om hvilken betydning Norge tillegger utvikling av kvinners rettigheter og likestilling. Likeledes vil den kunne tjene til inspirasjon for kvinneorganisasjoner og andre endringskrefter i samarbeidslandene, for hva de kan kreve av landets myndigheter og deres norske samarbeidspartnere. Handlingsplanen vil også være nyttig som et veiledende dokument for frivillige organisasjoner, forskningsmiljøer og andre institusjoner som mottar midler over bistandsbudsjettet.

Handlingsplanen tar sikte på å rette opp svakheter som ble avdekket i evalueringer⁵ av gjennomføringen av Strategien for kvinner og likestilling i utviklingssamarbeidet (1997–2005). Til tross for politisk prioritering i strategier og planer, viste det seg at likestillingshensynet underordnes eller forsvinner underveis i bistandsprosessen. Tilsvarende evalueringer av andre bilaterale og multilaterale givere viser at problemet ikke er enestående for Norge. Integrering som strategi for kvinnerettett utviklingssamarbeid har i praksis medført pulverisering av ansvar og redusert oppmerksomhet om kvinner som målgrupper og partnere i utviklingssamarbeidet. Dette vil vi endre gjennom økt fokus på målrettet innsats, allokering av tilstrekkelig med ressurser, konkretisering og tydelighet i strategien for integrering. Erfaringer viser at den viktigste enkeltfaktoren for å lykkes er en sterk ledelse, som etterspør resultater og bidrar til å holde kvinners rettigheter høyt på den utviklingspolitiske dagsordenen.

.....
⁵ NIBR 2006, Riksrevisjonen 2006, begge med fokus på bilateralt samarbeid.

- Ved handlingsplanens utløp skal Norge måles i forhold til hvordan vi har benyttet vår posisjon som politisk aktør og bistandsaktør, til å målbære og bidra til å innfri kvinners rettigheter og likestilling mellom kjønnene, gjennom målrettede tiltak og integrering gjennomgående i alt utviklings-samarbeidet.

1.2 Begrepsavklaring

Handlingsplanen fokuserer på kvinners rettigheter og likestilling. Vi framhever **kvinnens rettigheter** og målrettede tiltak for å fremme jenters og kvinners kontroll over egne liv, rettigheter og muligheter til deltakelse og innflytelse på alle samfunnsområder. Betegnelsen kvinner benyttes inkluderende, slik at både jentebarn, unge, voksne og eldre kvinner omfattes. **Likestilling** handler om like rettigheter og muligheter uavhengig av kjønn. Likestilling innebærer endringer i relasjonen mellom kjønnene, med omfordeling av makt, ressurser og omsorgsansvar mellom kvinner og menn. Det innebærer gjensidig respekt og frihet fra kjønnsbasert vold og trakassering. Innfrielse av seksuelle og reproduktive rettigheter er en forutsetning for likestilling, med vekt på respekt for jenters og kvinners valgfrihet og selvbestemmelse. Likestilling bygger på respekt for menneskerettighetene og menneskets iboende verdi uavhengig av kjønn, sosial eller etnisk bakgrunn, herunder urfolksstatus, religion/tro, funksjonsevne, alder eller seksuell orientering.⁶ Handlingsplanen fra FN's 4. kvinnekonferanse i Beijing 1995 er fortsatt relevant. Den konkretiserer utfordringer og tiltak for å fremme likestilling på et bredt spekter av samfunnsarenaer. For å nå målet om likestilling må vi involvere og mobilisere både jenter og kvinner, gutter og menn. Vi bruker **kjønnsperspektivet** når vi tar hensyn til sosialt og kulturelt betingede kjønnsrollemønstre. Kjønnsperspektivet hjelper oss å forstå hvordan samfunnsinstitusjoner, strukturer og systemer, programmer, reformer og tiltak kan påvirke menn og kvinner, jenter og gutter forskjellig. **Integrering av kjønnsperspektivet** innebærer å ta hensyn til kvinners og menns ulike makt- og ressursituasjoner, behov og prioriteringer i

.....

⁶ Begrepet seksuell orientering inkluderer lesbiske, homofile og transseksuelle/transkjønnede (transpersoner), dvs. mennesker som opplever at de psykisk og sosialt tilhører det motsatte kjønn, dvs. motsatt av hans eller hennes somatiske kjønn.

utformingen og gjennomføringen av allmenne utviklingsprosjekter og programmer. Det kan være nødvendig å endre eller tilpasse virkemidler, strukturer og systemer, for at begge kjønn skal tilgodeses i like høy grad. Det innebærer å ta hensyn til kvinners og menns ulike makt- og ressurs-situasjoner, behov og prioriteringer i utformingen og gjennomføringen av allmenne utviklingsprosjekter og programmer. **Målrettede tiltak** er hensiktsmessige for å bidra til å endre uønskede skjevheter og bøte på resultatene av tidligere diskriminering. Hensikten med målrettede tiltak er å fremme kvinners rettigheter, deltakelse eller tilgang til ressurser. Målrettede tiltak rettet mot henholdsvis fattige kvinner i slumområder og fattige kvinner på landsbygda må differensieres blant annet som følge av at den første kategorien lever i en pengeøkonomi, og den andre i beste fall lever i utkanten av den. Målrettede tiltak overfor menn og gutter kan for eksempel handle om holdnings- og atferdsendringer og mobilisering av allierte i arbeidet for kvinners rettigheter og likestilling.

FNs kvinnekonvensjon CEDAW utgjør den sentrale samling av rettigheter som spesielt berører jenter og kvinner. Den fastslår kvinners rett til å foreta frie og selvstendige valg, uten diskriminering, bl.a. i spørsmål om etablering og oppløsning av familie, utdanning, helse, politisk og økonomisk deltakelse. De fleste av Norges samarbeidsland har sluttet seg til Kvinnekonvensjonen, og skal hvert 4. år rapportere til CEDAW-komiteen. Komiteens analyse av landrapporten og påfølgende dialog med myndighetene, konkluderer med anbefalinger til oppfølging i det enkelte land. Disse anbefalingene er et godt utgangspunkt i stat-til-stat samarbeidet.

2

2 • Tematiske innsatsområder

Handlingsplanen for kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet fokuserer på strategisk viktige innsatsområder med sikte på omfordeling av makt og ressurser mellom kjønnene. Oppfølgingen av satsingsområdene skal differensieres og tilpasses ulike nasjonale og internasjonale kontekster, arenaer og prosesser. Endring av mannsrollen er en forutsetning og et mål for likestillingsarbeidet. Menn i maktposisjoner må utfordres til å ta ansvar for å fremme likestilling innenfor sine ansvarsområder.

2.1 Kvinners politiske deltakelse

Kvinnens økende deltakelse på alle nivå i politiske beslutningsprosesser gir grunn til optimisme. Siden 2005 har Chile og Liberia fått kvinnelige statsoverhoder. Kvoteringsordninger har økt kvinners politiske deltakelse på lokalt nivå, særlig i Sør-Asia. Likevel er kvinner sterkt underrepresentert i styrende organer og beslutningsprosesser på alle nivå. Formelle og uformelle barrierer hindrer kvinners deltakelse. Kvinners kapasitet som beslutningstakere blir ofte mistrodd selv av kvinner, fordi det er sosialt akseptert at dette er mannens domene. Utdanning, bevisstgjøring og mobilisering er avgjørende elementer i en strategi for å øke kvinners politiske deltakelse.

FNs kvinnekonvensjon artikkel 7 og 8 pålegger konvensjonspartene å treffe alle tiltak som er nødvendige for å avskaffe diskriminering av kvinner i landets offentlige og politiske liv, og til å representere sine regjeringer på internasjonalt nivå og delta i arbeidet i internasjonale organisasjoner på lik linje med menn.

Tiltak og prosesser som kan fremmes og støttes:

- kvinners deltakelse i politiske prosesser, herunder valg- og demokrati-prosesser, blant annet støtte til velgerregistrering, informasjon om ulike former for kvotering, relevant opplæring og støtte til nettverk av kvinnelige parlamentarikere og valgkandidater;

- integrering av kjønnsperspektiv i reformprogrammer for godt styresett på lokalt nivå;
- bevisstgjøringskampanjer og tiltak som synliggjør kvinners potensial og evne som beslutningstakere og politiske aktører på alle nivå;
- politiske partiers og folkevalgte organers egne initiativer for å øke kvinners politiske innflytelse og deltakelse på alle nivå;
- nettverk mellom kvinner i politikk, administrasjon og frivillige organisasjoner på lokalt og nasjonalt nivå;
- regionale og interregionale/internasjonale nettverk og samarbeid mellom kvinner som er aktive i politikken;
- mobilisere gutter og menn som partnere i arbeidet for likestilling, bl.a. gjennom kunnskapsutvikling og holdningskampanjer om verdien av likestilling mellom kjønnene, og med sikte på å bekjempe patriarkalske normer og kjønnsrollemønstre;
- anerkjenne og involvere kvinner som likeverdige aktører i alle faser av konfliktforebygging, konfliktløsning og fredsbygging, i tråd med Regjeringens handlingsplan for gjennomføring av FNs Sikkerhetsråds resolusjon 1325 om Kvinner, fred og sikkerhet.

Politiske partier, folkevalgte organer, kvinneorganisasjoner, sentrale og lokale myndigheter, herunder likestillingsapparatet er naturlige partnere på landnivå. FNs utviklingsprogram UNDP med sitt mandat for godt styresett, er en sentral multilateral samarbeidspartner for å styrke kvinners politiske deltakelse, likeledes FNs kvinnefond UNIFEM, som har likestilling og demokratisk styresett som et av fire prioriterte områder.

2.2 Kvinners økonomiske deltakelse

På verdensbasis utgjør kvinner flertallet av de fattigste. Kvinner har større arbeidsbyrde enn menn, fordi de som oftest skaffer til veie mat, enten ved å dyrke den selv eller tjene penger til innkjøp. Kvinner har hovedansvaret for ubetalt husholds- og omsorgsarbeid og i mange samfunn er kvinner de viktigste matprodusentene. Samtidig har de ofte svake formelle rettigheter, som manglende eiendomsrett til hus og hjem og næring. Tradisjonsbaserte uformelle regelsett utelukker ofte kvinner som økonomiske aktører. Samtidig må formalisering av rettigheter ivareta et kjønnsperspektiv, for å unngå

å forsterke økonomisk marginalisering, blant annet gjennom privatisering av kollektive rettigheter og bruksrettigheter som kvinner tradisjonelt har dratt nytte av. Kvinners produktivitet begrenses av svak tilgang på ressurser, i form av redskaper og ny teknologi, kreditt, utdanning og yrkesopplæring, og markeder. Manglende anerkjennelse av kvinners faktiske rolle og potensial som økonomiske aktører utgjør en bremse for økonomisk utvikling.

FNs kvinnekonvensjon artiklene 11–15 og 16h forplikter statene til å avskaffe alle former for diskriminering av kvinner i arbeidslivet, på andre sosiale og økonomiske områder, samt til å stille kvinner og menn likt for loven, herunder rett til å inngå avtaler og forvalte eiendom.

Tiltak og prosesser som kan fremmes og støttes:

- kjønnskonskvensanalyser og kvinnerettede tiltak i utarbeidelse, gjennomføring og rapportering på nasjonale fattigdomsstrategier, sektorstrategier og handlingsplaner;
- integrering av kjønnsperspektiv i offentlige budsjetter (gender budgeting), med sikte på at både kvinners og menns behov ivaretas i forvaltningen av offentlige ressurser og produksjon av offentlige tjenester, både på landsbygda og i fattige bystrøk;
- integrering av kjønnsperspektivet i økonomisk politikk, arbeidsmarkedspolitikk og offentlig sektor reformarbeid, bl.a. for å styrke yrkesopplæring og sysselsetting for kvinner i offentlig og privat sektor;
- kvinners entreprenørskap, bla gjennom rett til rådgivning og finansielle tjenester, herunder mikro- og mesofinansiering, forsikring, pensjon og pengeoverføringer;
- kvinners organisering og innflytelse innen næringsutvikling, handel, arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjoner;
- kvinners fagorganisering og styrking av faglige rettigheter;
- tiltak for å bedre arbeidstilbudet, lønns- og arbeidsvilkårene for kvinner, inklusiv tilrettelegging for gravide og kvinner som nylig har født/ammer;
- utbygging av svangerskaps- og foreldrepermisjonsordninger, barnetilsyn og andre sosiale velferds og trygdeordninger som kan avlaste kvinners

omsorgsoppgaver, gi økt trygghet i alderdommen og samtidig skape arbeidsplasser for kvinner;

- integrering av kjønnsperspektivet i lovreformarbeid, bl.a. kvinners rettigheter til å arve og besitte jord, hus og annen eiendom uavhengig av sivil status;
- analyse, ivaretagelse og vern av kvinners interesser i formaliseringsprogrammer, med hensyn til arv, eiendom, næringsinteresser, betydningen av kollektive rettigheter og bruksrettigheter, samt kvinners muligheter til å fremme sine rettigheter gjennom lokale domstoler og meklingsmekanismer;
- støtte til frivillige organisasjoner og initiativer for å fremme og ivareta kvinners rettigheter gjennom uformelle mekanismer for konfliktløsning og juridisk veiledning på lokalt nivå;
- utbygging av infrastruktur som letter kvinners husholds- og omsorgsoppgaver og bedrer kvinners inntektsmuligheter og adgang til markeder, for eksempel innlagt vann og elektrisitet, kornmøller, og lokaltransport;
- analyser av fordeling av makt, posisjoner og ressurser, mellom kvinner og menn på samfunnsnivå og innad i husholdningen, med sikte på å synliggjøre kvinners verdiskapning i familien, samfunnet og den uformelle økonomien, for eksempel gjennom tidsnyttestudier og satelittregnskap til nasjonalregnskapet;⁷

.....

⁷ Jf. handlingsplanen fra Beijing paragraf 206 f og g

- utvikling og innhenting av kjønnsoppdelt arbeidsmarkeds- og annen økonomisk statistikk, samt kartlegging og støtte til utvikling av kvinners rolle, muligheter og arbeidsvilkår på det formelle og uformelle arbeidsmarkedet;
- kartlegging og bedring av arbeidsvilkårene for kvinnelige arbeidsmigranter, bl.a. med sikte på å avskaffe alle former for barnearbeid og redusere barn og unge kvinners sårbarhet for menneskehandel, i tråd med Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2006–2009);
- gjennomføring av tiltak og kampanjer i utdanningssystemet og i arbeidslivet som utfordrer tradisjonelle mannsroller, og som samtidig gir gutter og menn reelle muligheter til å utvikle roller, holdninger og atferd preget av respekt og likeverd mellom kjønnene.

Sentrale og lokale myndigheter, herunder likestillingsapparatet, arbeidslivets parter og aktører i næringslivet, frivillige organisasjoner, herunder kvinnetnettverk og selvhjelpsorganisasjoner, forskningsinstitusjoner og statistiske sentralbyråer er viktige partnere. Aktuelle multilaterale samarbeidspartnere omfatter Den internasjonale arbeidsorganisasjonen, ILO, bl.a. Agendaen for anstendig arbeid, Den internasjonale organisasjonen for migrasjon, IOM, Verdensbanken, inkludert handlingsplanen av 2006 for kvinner og økonomisk utvikling, samt de regionale utviklingsbankene. UNDP har et bredt mandat for fattigdomsbekjempelse. UNIFEM arbeider for å motvirke feminisering av fattigdom. FNs kommisjon for de fattiges bruks- og eiendomsrettigheter⁸ er også relevant i denne sammenheng.

2.3 Seksuell og reproduktiv helse og rettigheter

Mangel på kontroll over egen seksualitet og fertilitet henger sammen med generelt mangelfull respekt for kvinners og jenters rettigheter. Unge kvinner er mer sårbare for hiv-smitte enn unge menn, og de er til dels sterkt overrepresentert blant hiv-positive. Mangelfull omsorg ved graviditet og fødsel, samt manglende mulighet til trygg selvbestemt abort, utgjør en betydelig helsebelastning og øker graviditetsrelatert dødelighet. I de fleste land er abort tillatt i noen tilfeller, og behandling av abortkomplikasjoner er ikke ulovlig.

.....
⁸ UN Commission on the legal empowerment of the poor

*Handlingsplanen fra FNs 4. kvinnekonferanse i Beijing*⁹ fastslår at: «Kvinnernes menneskerettigheter omfatter retten til å kontrollere og å foreta frie og ansvarlige valg i tilknytning til egen seksualitet, herunder seksuell og reproduktiv helse, uten tvang, diskriminering og vold.» FNs *kvinnekonvensjon artikkel 12* pålegger konvensjonspartene å sikre kvinner og menn like god tilgang til helsetjenester, herunder hjelp til familieplanlegging, samt et hensiktsmessig, og om nødvendig gratis, tilbud i forbindelse med svangerskap, fødsel og barsel. «*Maputoplanen*» fra 2006 forplikter medlemslandene i Den afrikanske union (AU) til å redusere omfanget av utrygge aborter og øke tilgjengeligheten av trygge aborter, i tråd med nasjonal abortlovgivning.

Seksualitet er et ladet tema både i mange samarbeidsland og i internasjonale fora, der sterke krefter arbeider for å motvirke åpenhet omkring seksualitet. Dette hindrer arbeidet for prevensjonsveiledning, tilgang til kondomer, forebygging av hiv/aids, og arbeidet mot utrygge aborter.

Norge skal benytte internasjonale arenaer, dialogprosesser og programstøtte til å sette kontroversielle temaer på dagsordenen og være en pådriver for:

- avkriminalisering av abort, og avkriminalisering av kvinner som har fått utført ulovlig abortinngrep, slik at de trygt kan oppsøke behandling dersom det oppstår komplikasjoner;
- avkriminalisering av homofili og bekjempelse av enhver form for diskriminering og stigmatisering av personer på grunnlag av seksuell orientering;¹⁰
- internasjonal aksept for begrepet «seksuelle rettigheter», inklusiv retten til trygg selvbestemt abort, og likebehandling uavhengig av seksuell orientering.¹¹

.....
⁹ Paragraf 96

¹⁰ Begrepet seksuell orientering inkluderer lesbiske, homofile og transseksuelle/transkjønnede (transpersoner), dvs. mennesker som opplever at de psykisk og sosialt tilhører det motsatte kjønn, dvs. motsatt av hans eller hennes somatiske kjønn.

¹¹ Begrepet seksuelle rettigheter er ikke nedfelt i FNs kvinnekonvensjon, FNs barnekonvensjon eller handlingsplanene fra FN-konferansen om befolkning og utvikling i Kairo 1994 og FNs 4. kvinnekonferanse i Beijing 1995, men er i tråd med intensjonen i disse instrumentene.

Tiltak og prosesser som kan støttes og fremmes:

- oppfølging og gjennomføring av nasjonale, regionale og internasjonale mål og planer for innfrielse av seksuell og reproduktiv helse og rettigheter;
- informasjon og holdningskapende arbeid via utdanningssystemet, helsevesenet, arbeidsplassene og andre egnede kanaler som fremmer respekt for jenters og kvinners seksuelle og reproduktive helse og rettigheter i henhold til intensjonen i internasjonale og regionale rettighetsinstrumenter;¹²
- familieplanlegging og prevensjonsveiledning målrettet både kvinner og menn, og som ivaretar unge kvinners og menns særlige behov, bl.a. for konfidensialitet;
- arbeid for å fremme ansvarlig seksuell atferd og gjensidig respekt mellom partene, med særlig vekt på holdnings- og atferdsendring blant menn;
- utvikling av kunnskap og kompetanse om reproduktive rettigheter og helse blant helsepersonell, herunder de helseskadelige effekter av kvinnelig kjønnslemlestelse;
- utvikling og forbedring av reproduktive helsetjenester, herunder investering i utstyr for hele spekteret av reproduktive helsetjenester, inkludert prevensjonsmidler;
- tiltak for å gjøre trygge aborttjenester tilgjengelige for fattige kvinner både på landsbygda og i byene, herunder bedre tilgjengelighet av medikamentelt induserte aborter, og behandling av komplikasjoner;
- pådriverarbeid for avkriminalisering av abort, forskning og kartlegging av forekomst av abort og relaterte problemer, samt informasjons- og erfaringsutveksling mellom land og regioner;
- interesseorganisasjoner og rettighetsarbeid for å avskaffe legal og annen diskriminering og stigmatisering av personer på grunnlag av seksuell orientering;
- informasjon om og tiltak for å fremme rettigheter, beskyttelse, rehabilitering og alternative inntektsmuligheter for kvinner og menn i prostitusjon eller i faresonen for prostitusjon og menneskehandel;
- informasjonskampanjer og prosjekter som bevisstgjør menn om konsekvensene av å være kunde på prostitusjonsmarkedet, bl.a. i forhold til å bidra til seksuell utnytting av kvinner og barn gjennom menneskehandel, og til økt utbredelse av hiv/aids.

.....

¹² Jf. Note 10 men også African Union's Maputo Plan of Action for Sexual and Reproductive Health, adopted by health ministers in Mozambique September 22, 2006.

Viktige samarbeidspartnere inkluderer offentlige myndigheter, helsepersonell, frivillige organisasjoner og andre aktører i sivil samfunn. Internasjonale frivillige organisasjoner spiller en særlig viktig rolle i å fremme kvinners seksuelle og reproduktive helse og rettigheter. Verdens helseorganisasjon WHO er premissleverandør for FN-innsatsen for å fremme kvinners seksuelle og reproduktive helse og rettigheter. FNs befolkningsfond UNFPA er en sentral aktør på landnivå for å fremme kvinners seksuelle og reproduktive rettigheter, familieplanlegging, informasjonstiltak om helse og seksualitet.

2.4 Vold mot kvinner

Kjønnsbasert vold og tvang, herunder skadelige tradisjonelle praksiser som kvinnelig kjønnslemlestelse handler i stor grad om kontroll av kvinner og manglende respekt for, og innfrielse av, kvinners menneskerettigheter. Kjønnsbasert vold henger sammen med rigide kjønnsrollemønstre, ulike forventninger, muligheter og begrensninger for kvinner og menn, jenter og gutter. Den kjønnsbaserte volden utgjør et hinder for kvinners livsutfoldelse og samfunnsmessige deltakelse gjennom livssyklusen. Den bidrar til å vedlikeholde diskriminering av kvinner i forhold til utdanning, politisk, kulturell og samfunnsmessig deltakelse, tilgang til og kontroll over økonomiske ressurser. Vold mot kvinner kan være forankret i lokal tro, kultur og tradisjon, og er i mange tilfelle samfunnsmessig tolerert og sanksjonert. Både kvinner og menn kan bidra til å opprettholde kjønnsdiskriminering. Kjønnslemlestelse av jenter og unge voksne kvinner utføres for eksempel av kvinner.

Tiltak og prosesser som kan støttes og fremmes:

- integrering av kjønnsperspektivet i arbeidet med lov- og justisreform, med sikte på å innfri kvinners rettigheter både i urbane strøk og på landsbygda, beskytte kvinner mot vold og seksuelle overgrep i og utenfor familien, og straffeforfølge utøverne av vold;
- offentlig og privat initierte holdningskampanjer og rettighetsundervisning mot alle former for kjønnsbasert vold, inkludert tiltak for å mobilisere gutter og menn som støttespillere mot slik vold;
- pådriverarbeid og juridiske lavterskeltilbud til fattige kvinner på landsbygda og i fattige bystrøk, som kan bidra til å innfri jenters og kvinners

CEDAW-komiteen anbefaler konvensjonspartene å rapportere om lovgivning, etablering av krisesentre og andre støttetiltak for å beskytte kvinner mot alle former for vold, seksuelle overgrep og trakassering i familien, på arbeidsplassen mv., og inkludere data¹³ som dokumenterer utbredelsen av alle former for vold mot kvinner¹³

rettigheter i spennet mellom statlig (sekulær) lov og tradisjonell eller religiøs lov og rettspraksis;

- tiltak i offentlig eller frivillig regi for holdningsendring og avskaffelse av skadelige tradisjonelle handlinger, som kvinnelig kjønnslemlestelse, tvangsekteskap, barneekteskap, «æresrelatert» og medgiftsrelatert vold mv., med spesiell vekt på oppfølging av den norske handlingsplanen fra 2003 mot kvinnelig kjønnslemlestelse;
- tiltak for holdningsendring og etablering av alternative inntektsmuligheter for utførere av kvinnelig kjønnslemlestelse;
- krisetelefon- og krisesentervirksomhet som tilbyr rådgivning, beskyttelse og assistanse til kvinner utsatt for vold og seksuelle overgrep i eller utenfor familien. Dette innebærer også tilbud om beskyttelse, oppfølging og rehabilitering av kvinner utsatt for menneskehandel, i tråd med Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2006–2009);
- behandlingstilbud for menn som utøver vold i nære relasjoner;
- kvinners organisering og mobilisering av en aktiv opinion på landnivå, bygge kompetanse og kapasitet i sivilt samfunn og media, til å bistå, stille krav og holde egne myndigheter ansvarlige for å oppfylle internasjonale forpliktelser og nasjonale mål relatert til kvinners rettigheter og likestilling.

Aktuelle samarbeidspartnere inkluderer offentlige myndigheter, kvinneorganisasjoner, menneskerettsorganisasjoner og andre aktører i sivilt samfunn som arbeider for kvinners rettigheter, driver påvirkningsarbeid eller tilbyr relevante tjenester på grasrotnivå. UNIFEM, UNFPA og FNs barnefond UNICEF er aktuelle multilaterale samarbeidspartnere.

.....
¹³ Vold mot kvinner er ikke direkte behandlet i FNs kvinnekonvensjon, men CEDAW-komiteen har utarbeidet to tolkningserklæringer om hvorfor vold mot kvinner er i strid med konvensjonen.

3

3 • Integrering av kjønnsperspektivet i alt utviklingssamarbeidet

En helhetlig utviklingspolitikk krever at kvinners rettigheter og likestilling ikke bare fremmes langs et eget spor. Det skal integreres på konkret og målbart vis i alt utviklingssamarbeidet, med tydelige føringer for hvordan kvinners rettigheter og likestilling skal fremmes på sektorer som har andre overordnede mål. Her legges det vekt på Regjeringens fire øvrige innsatsområder¹⁴ for utviklingssamarbeidet. Bistand til utdanning og helse er også omtalt i dette kapitlet. Vi skal lære av erfaringer og utnytte synergieffekter gjennom å se ulike innsatsområder i sammenheng. På denne måten fremmes en helhetlig tilnærming i det norske utviklingssamarbeidet, og den samlede resultatoppgåelsen kan bli styrket.

3.1 Fredsbygging, menneskerettigheter og humanitær bistand

I krigs- og konfliktsituasjoner er kvinner ofte totalt marginalisert fra deltakelse i og innflytelse over samfunnsmessige beslutningsprosesser. Samtidig brutaliseres kvinners og barns hverdag som ledd i lovløsheten som preger konfliktsituasjoner, ofte også postkonfliktsituasjoner. Voldtekter og bortføring av barn til barnesoldater og sexslaver er utbredt i mange konfliktområder. Handlingsplanen for oppfølging av FNs sikkerhetsråds resolusjon 1325 om kvinner, fred og sikkerhet skal være en ledetråd i all norsk innsats for konfliktforebygging og fredsbygging. Norge skal tilstrebe balansert kjønnsrepresentasjon i egne delegasjoner og forhandlingsteam i fred og forsoningsinitiativer.

I sin konfliktforebyggende og fredsbyggende innsats skal Norge sikre:

- integrering av kjønnsperspektivet i planlegging, gjennomføring og evaluering av norsk innsats for konfliktforebygging, fred og forsoning;

.....

¹⁴ Kvinner og likestilling er ett av totalt fem satsingsområder.

- anerkjennelse og oppfølging av kvinners initiativer for fred og forsoning;
- at kvinners og jenters interesser ivaretas og beskyttes i situasjoner av væpnet konflikt, og ved humanitære krisesituasjoner;
- kvinners deltakelse i fredsbygging og gjenoppbygging, herunder behovsanalyser for gjenoppbygging;
- ivaretagelse av jenters og kvinners behov ved avvæpning og reintegrering av personer som har vært tilknyttet væpnede styrker, herunder barne-soldater;
- at det gjennomføres omfattende tiltak mot vold i familien og lokalsamfunnet;
- Norge skal stille krav til humanitære og andre frivillige organisasjoner, kirkenettverk og andre trosbaserte organisasjoner som vi støtter, om at de aktivt og målrettet sikrer kvinners og barn rettigheter i krigs-, konflikt- og postkonfliktområder.

Menneskerettigheter

Arbeidet for kvinners rettigheter og likestilling er en viktig del av Norges menneskerettighetsarbeid. Norge skal beskytte og fremme kvinners rettigheter både som politiske aktører og samfunnsborgere og som privatpersoner og familiemedlemmer. Det er nødvendig å ta hensyn til at kvinner og menn til dels er utsatt for ulike typer menneskerettsbrudd. Mens menn i større grad utsettes for forfølgelse begått direkte av staten, krenkes kvinners menneskerettigheter også ofte gjennom overgrep begått i privatsfæren, som følge av myndighetenes manglende evne eller vilje til beskyttelse. I arbeidet for å innfri menneskerettighetene skal Norge være en pådriver og støtte aktører, initiativer og prosesser på landnivå:

- arbeid for innfrielse av kvinners rett til likestilling og mot alle former for kjønnsdiskriminering, i tråd med FNs kvinnekonvensjon CEDAW, FNs barnekonvensjon, FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter;
- benytte egnede internasjonale fora, som for eksempel FNs Menneskerettighetsråd, til å fremme kvinners menneskerettigheter, herunder med hensyn til kjønnsbasert og «æresrelatert» vold, voldtekt i og utenfor ekteskap/samliv og seksuelle overgrep/forbrytelser i fredstid og i situasjoner preget av krig og konflikt/postkonflikt;

- bidra til at samarbeidslandene ivaretar kvinners rettigheter og likestilling i tråd med egne menneskerettighetsforpliktelser, i analyser av fattigdom, i utviklingsplaner, nasjonale budsjetter og fattigdomsstrategier;
- særlig fremme kvinners fulle og like rettigheter i dialogen med samarbeidsland, med vekt på spørsmål som berører handlingsplanens tematiske satsningsområder. Det gjelder bl.a. bevegelsesfrihet, utdanning og yrke, spørsmål knyttet til foreldreskap, ekteskapsinngåelse eller oppløsning, kontroll over egen seksualitet og reproduksjon, individuell og likestilt rett til arv, jord, bolig og annen eiendom uavhengig av sivil status;
- ta opp konkrete problemstillinger knyttet til kvinners rettigheter og likestilling i alle ledd av menneskerettighetsdialogene med Kina, Indonesia og Vietnam.

Humanitær bistand

Kvinner er særskilt sårbare for vold og seksuelle overgrep i krise- og unntakssituasjoner, enten de er menneskeskapte eller naturbetingete. Utdeling av mat og andre nødhjelpsartikler, henting av vann og brensel utenfor leir-området, og dårlige sanitærforhold kan innebære kritiske situasjoner. I all humanitær innsats skal Norge sikre at:

- kjønnsmessige skjevheter og kvinners og barns særlige sårbarhet i krisesituasjoner analyseres og systematisk tas hensyn til;
- både kvinner og menn deltar på alle nivå i planlegging, organisering og daglig ledelse av flyktningleire, humanitære leire og nødhjelpsaksjoner;
- kvinner ikke registreres og behandles kun som et medlem av en manns familie, men at både kvinner og menn systematisk registreres og behandles som individer;
- vold og seksuelle overgrep mot kvinner og barn forebygges og avverges gjennom målrettede tiltak i forbindelse med humanitære hjelpeaksjoner;
- leirene organiseres slik at enslige kvinner og menn innkvarteres hver for seg i atskilte deler av leiren;
- sanitærforhold, helsetjeneste, tilgang på mat, vann og brensel organiseres slik at det minimerer kvinners og barns sårbarhet for vold og seksuelle overgrep;
- leirene har god belysning og vakthold både dag og natt;
- skoletilbud, opplæring og sysselsettingstilbud gir lik tilgang for begge kjønn.

3.2 Godt styresett og institusjonsbygging, inkludert kamp mot korrupsjon

Kjernen i godt styresett er at et lands politiske ledelse og myndigheter styrer i tråd med befolkningens vilje, interesse og rettigheter. Det innebærer blant annet å legge til rette for en åpen og demokratisk samfunnsutvikling. I arbeidet for godt styresett og institusjonsbygging skal Norge:

- bidra til å styrke kvinners rettigheter og deltakelse på alle nivå av samfunnet som ledd i støtten til demokratiske reformer, styrking av frie medier og oppbygging av rettsinstitusjoner og justisreform;
- integrere kjønns- og likestillingsperspektivet i arbeidet med institusjonsbygging, forvaltning og tjenesteyting offentlig og privat. Det handler om

lik deltakelse for kvinner og menn på alle nivå av politiske og økonomiske styringsprosesser og om å sikre at offentlige tjenester tilpasses og tilgodeser begge kjønn i like stor grad;

- arbeide aktivt for å nå ut til både kvinner og menn med kunnskap om demokrati og valgprosesser, noe som kan innebære behov for særskilte fora og møteplasser for kvinner;
- bidra til og støtte kapasitets- og kompetansebygging med hensyn til innsamling, analyse og bruk av kjønnsoppdelt statistikk i samfunnsplanlegging, i arbeidet med statsbudsjettet, og i statlig revisjonsarbeid;
- arbeide for økt forståelse og interesse for god kjønnsbalanse på alle nivå og rettferdig fordeling av offentlige ressurser mellom kvinner og menn som sentrale kriterier for godt styresett.

Kamp mot korrupsjon

Korrupsjon er en barriere mot all samfunnsutvikling, og bidrar til å holde både kvinner og menn nede i fattigdom. Korrupsjonsbekjempelse må omfatte alle nivå av offentlig og privat tjenesteyting og byråkrati. I arbeidet med korrupsjonsbekjempelse skal Norge:

- påse at korrupsjonsbekjempelse omfatter fattige kvinners og menns kontakt med offentlige myndigheter;
- påse at kampen mot korrupsjon omfatter tiltak for å avskaffe bestikkelser innen offentlige tjenester som er viktige for fattige kvinner, bl.a. helsetilbud, utdanning, politi og rettsvesen, og registrering av eiendom eller næring;
- erkjenne at krav om seksuelle ytelser eller gjentjenester er en form for korrupsjon og overgrep som spesielt rammer kvinner, og skal bekjempes.

3.3 Miljø og bærekraftig utvikling

Kvinner har i mange utviklingsland god kunnskap om lokale naturressurser, matvaresikkerhet og strategier for å forebygge og redusere sårbarhet for tørke, flom, jordras og lignende. Ofte rammes kvinner særlig sterkt av miljøforringelse, fordi de har hovedansvar for familiens matproduksjon gjennom selvbergingsjordbruk, og for familiens forbruk av vann og brensel til matlaging, oppvarming og hygiene. Gode sanitære forhold er avgjørende for kvinners helse og for å redusere barnedødeligheten. Det er sær-

lig viktig for jenter og kvinner å ha tilfredsstillende sanitære løsninger på skole, arbeidsplass og hjemme, fordi de er sårbare for vold og overgrep, og for å hindre at jenter slutter på skolen når de kommer i puberteten. I miljøsam arbeidet skal Norge:

- bidra til at både kvinner og menn sikres aktiv deltakelse i forvaltningen av lokale naturressurser. Særlig viktige i denne sammenheng er vannressurser og skogressurser til brensel, mat og medisiner;
- bidra til at kvinners lokalkunnskap anerkjennes og ivaretas fullt ut i samarbeidet om å redusere sårbarhet og utarbeide strategier i forhold til naturkatastrofer og klimaendringer;
- bidra til at kvinner sikres eiendoms- og bruksrettigheter på like fot med menn til landbruksarealer for landbruksproduksjon og høsting av matressurser;
- fremme retten til mat og retten til vann for begge kjønn, noe som er nært forbundet med rettferdig og bærekraftig utvikling av primærnæringene;
- være en pådriver for å oppfylle sanitærmålet fra Verdenstoppmøtet i Johannesburg 2002 (WSSD), med vekt på jenters og kvinners behov, som en viktig forutsetning for å nå tusenårsmålene innen helse, utdanning, likestilling og miljø.

3.4 Olje og energi

Oljeutvinning har et stort potensial for å stimulere sysselsetting og kunnskapsutvikling, og for å finansiere velferdsutvikling i befolkningen. Energi er viktig for kvinners helse, arbeid og utdanning, og det er viktig for å redusere tid brukt til husholdsoppgaver som tilfaller kvinner. Innendørs luftforurensing pga. åpne ildsteder til matlagning og forurensende lyskilder medfører en høy helsekostnad for kvinner og barn. I olje- og energisamarbeidet skal Norge:

- bidra til at både kvinners og menns ressurser og rettigheter ivaretas i forbindelse med programmet «Olje for utvikling»;
- være en pådriver for at både kvinner og menn deltar på alle nivå i forvaltningen av naturressurser i samarbeidslandene;
- være en pådriver for en ansvarlig og rettferdig forvaltning og fordeling

av inntektene fra olje- og energiutvinning, slik at ressursene kommer alle grupper i befolkningen til gode, og at det tas hensyn til både kvinners og menns behov og prioriteringer i forvaltningen av inntektene;

- bidra til at det skapes arbeidsplasser og inntektsmuligheter for både kvinner og menn i tilknytning til oljeindustrien og i produksjon og distribusjon av ren energi;
- støtte bærekraftige og helsemessig gode energiløsninger, som letter kvinners arbeidsbyrde og fremmer deres tilgang på helse og utdanning;
- støtte utvikling og bruk av energiløsninger, bl.a. bruk av solenergi, som reduserer innendørs luftforurensning;
- bidra til at kvinner deltar aktivt i beslutninger og iverksettelse vedrørende vann- og energiforsyning til arbeidsplasser og husholdninger.

3.5 Utdanning og helse

Utvikling innen utdanning og helse, er svært viktige sektorer for å innfri kvinners rettigheter og likestilling. Disse sektorene har blitt høyt prioritert i norsk bistand og man kan vise til betydelige framskritt. Likevel er mye ugjort.

FNs kvinnekonvensjon *artikkel 10* pålegger konvensjonspartene å treffe alle nødvendige tiltak for å sikre kvinner den samme rett til utdanning som menn, herunder karriere- og yrkesveiledning, adgang til studier og oppnåelse av vitnesbyrd.

Artikkel 12 pålegger konvensjonspartene å avskaffe diskriminering av kvinner på helseområdet, sikre like god tilgang til helsetjenester, herunder hjelp til familieplanlegging, samt et hensiktsmessig og om nødvendig gratis tilbud i forbindelse med svangerskap, fødsel og barsel.

I samarbeidet innenfor utdanning og helse skal Norge:

- integrere hensynet til kvinners rettigheter og likestilling innen utdannings- og helsesamarbeidet;
- støtte sentrale FN-organisasjoner og initiativer som arbeider for å innfri jenters rett til å gjennomføre grunn-, videregående og høyere utdanning, gi voksne kvinner tilgang til lese- og skriveopplæring, og bidra til utdanning av, og gode arbeidsforhold for, kvinnelige lærere på alle nivå;
- arbeide for å avskaffe skolepenger og fremme incentiver for å sende barna, særlig jentene, på skolen, fremme sikkerhet og beskyttelse mot overgrep og støtte utvikling av kjønns sensitivt skolemateriell;
- fremme kvinners deltakelse i, og tematisk å vektlegge kunnskapsutvikling om kjønn og utvikling innenfor bistanden til høyere utdanning og forskning;
- rette spesiell oppmerksomhet mot tilgang på vann og sanitærfasiliteter innen utdanningssektoren, med vekt på kvinners og unge jenters behov;

- støtte og fremme utbygging av helsetjenester på primær- og distriktsnivå, som er svært viktige for kvinner;
- være en pådriver for at trygg abort og behandling av eventuelle komplikasjoner prioriteres og følges opp i sektorprogram og helsesektorreformer;
- støtte innføring av sosiale trygdeordninger, som ivaretar både kvinner og menns behov.

I tillegg til myndighetene, frivillige organisasjoner og andre aktører i sivil samfunn, er multilaterale organisasjoner viktige partnere. FNs barnefond, UNICEF, FN-initiativet for jenters utdanning, UNGEI, FNs organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur, UNESCO, og utdanning for alle-initiativet, EFA, er sentrale på utdanningssektoren. Verdens helseorganisasjon, WHO, FNs aidsprogram, UNAIDS, og FNs befolkningsprogram, UNFPA, arbeider for å sikre kvinner og menn lik tilgang på allmenne helsetjenester, og ivaretar kvinners særlige behov knyttet til svangerskap, fødsel og barsel.

4

4 • Hovedkanalene for norsk bistand

Det er to hovedkanaler for norsk bistand. *Multilateral* bistand omfatter generelle bidrag til de multilaterale organisasjonene (ca 29 pst. i 2005). I tillegg til dette gir Norge øremerkede tilskudd såkalt multibilateral bistand. Multibilateral bistand er økende og utgjorde i 2005 nær 25 pst. av samlet norsk bistand. *Bilateral* bistand utgjorde 44 pst. i 2005. En stor andel av den bilaterale bistanden kanaliseres gjennom frivillige organisasjoner og andre aktører i det sivile samfunn. Ambassadene¹⁵ forvalter noe under halvparten av den bilaterale bistanden, dvs. knapt 20 pst. av det totale bistandsbudsjettet. Mesteparten av disse midlene går som stat-til-stat samarbeid.

4.1 Norsk politikk overfor de multilaterale organisasjonene

FN-systemet, Verdensbanken og de regionale utviklingsbankene er viktige partnere i utviklingssamarbeidet. FNs kvinnefond, UNIFEM, er den eneste organisasjonen innen FN-systemet som utelukkende arbeider for kvinners rettigheter og likestilling på globalt, regionalt og nasjonalt nivå. UNIFEMs mandat er knyttet til innovativt og katalytisk arbeid for kvinner og likestilling på landnivå og vis à vis det øvrige FN-systemet. Norge skal være en viktig bidragsyter til UNIFEM og til en eventuell ny, styrket og uavhengig FN-enhet for kvinner og likestilling, jf. arbeidet for FN-reform. Andre sentrale multilaterale samarbeidspartnere for Norge er FNs utviklingsprogram, UNDP, og FNs befolkningsfond, UNFPA, og FNs barnefond, UNICEF. UNDP er FN-systemets ledende aktør for fattigdomsbekjempelse og godt styresett, samt ansvarlig for koordinering av FNs landteam. UNFPA har et sterkt mandat for å fremme kvinners rettigheter og likestilling med vekt på familieplanlegging og seksuell og reproduktiv helse og rettigheter. UNICEF er en sentral aktør innen utdanning og helse. I tilknytning til arbeidet for barns rettigheter arbeider UNICEF også med å bedre kvinners stilling.

.....
¹⁵ «Ambassadene» betegner utenriksstasjonene med bistandsansvar.

Norge skal prioritere samarbeidet i likestillingsnettverket *gendernet* under Utviklingskomiteen i Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, OECD-DAC. I dette samarbeidet skal det legges vekt på utviklingen av et godt internasjonalt system for å spore og måle omfang og effekt av kvinne- og likestillingsrettet bistand.

Norge ønsker å rette oppmerksomhet mot kvinners stilling i de fremvoksende demokratier i Europa og arbeide for et sterkt engasjement fra Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa, OSSE, i Sentral-Asia og på Kaukasus. Norge vil i den forbindelse prioritere OSSEs kontor for demokratiske institusjoner og menneskerettigheter, ODIHRs arbeid for å bidra til at kvinner i økt grad tar del i de pågående demokratiprosesser. Videre vil Norge arbeide for at OSSEs strukturer i større grad integrerer kjønnsperspektivet i sine aktiviteter knyttet til konfliktforebygging, krisehåndtering og gjenoppbygging etter konflikter, jf. FNs Sikkerhetsråds resolusjon 1325. Norge vil også bidra til å utvikle strategier for å øke kvinneandelen i organisasjonen, særlig i toppstillinger.

Norge vil være en pådriver for integrering av kjønnsperspektiver i kjerneaktivitetene til alle våre samarbeidspartnere blant FN-organisasjonene og de multilaterale finansinstitusjonene. Norge vil prioritere samarbeid med multilaterale organisasjoner som utvikler og implementerer klare og substansielle mål og virkemidler for å fremme kvinners rettigheter og likestilling.

Norge skal søke samarbeid med likesinnede land og aktører både i nord og sør for best mulig gjennomslag for aktuelle posisjoner og initiativer. Norge skal argumentere for og støtte:

- en sterk og uavhengig normativ og operasjonell FN-enhet for kvinner og likestilling, som i tråd med anbefalingene fra FNs reformpanel kan komme til å innebære sammenslåing av UNIFEM med kontoret til generalsekretærens spesialrådgiver (OSAGI) og sekretariatet for FNs kvinnekommisjon (DAW);
- at FNs representasjon på landnivå har en tydelig integrert likestillingsprofil, og støtter myndighetene og det sivile samfunn i deres arbeid for å fremme kvinners rettigheter og likestilling;

- at Norges samarbeidspartnere i FN-systemet integrerer kvinners rettigheter og likestilling med eksplisitte mål innen kjerneområdene for sin virksomhet og sine mandat;
- at Verdensbanken, Den internasjonale finanskorporasjonen IFC og de regionale utviklingsbankene avsetter økte ressurser til konkrete intervensjoner på nøkkelområder som vann, energi, sanitær, vei, helse og utdanning og andre investeringer i infrastruktur som vil bedre fattige kvinners tilgang til markeder og tjenester, sysselsetting på det formelle arbeidsmarkedet og offentlige velferdstilbud.

FNs organisasjoner og de multilaterale finansinstitusjonene er forpliktet av Tusenårserklæringen og tusenårsmålene. Norge vil holde de multilaterale organisasjonene ansvarlige for framgang med vekt på mål 3 om kvinner og likestilling, mål 4 om å redusere barnedødeligheten og mål 5 om å redusere den svangerskapsrelaterte dødeligheten. Norge vil også etterspørre framgang for kvinners rettigheter og likestilling i forhold til de øvrige tusenårsmålene.

Norge skal samarbeide med de multilaterale organisasjonene for å fremme kvinners rettigheter og likestilling på landnivå. Norge skal benytte sin innflytelse gjennom målrettet bruk av styrerepresentasjon, bevilgningsdokumenter og tildelingsbrev, til å stille krav om systematisk aktivitet, rapportering og evaluering. Hensikten er å sikre integrering av kjønnsperspektiver i alle ledd av virksomheten eksternt og internt:

Norge skal etterspørre fra de organisasjonene vi støtter:

- at de dokumenterer ressursallokering, både økonomisk og personellmessig til målrettede og integrerte tiltak for kvinners rettigheter og likestilling;
- hvilke eksplisitte mål og resultatområder organisasjonen har for å fremme kvinners rettigheter og likestilling, og hvordan disse blir rapportert på og evaluert;
- at ledelsen formidler tydelig engasjement for kvinners rettigheter og likestilling, og hvilke krav til resultater som stilles til medarbeidere på alle nivå av organisasjonen;
- hvilke tiltak og mekanismer som sikrer iverksetting av kjønnssensitive tiltak og prosesser på landnivå;

- hvilke mål og mekanismer de har for å fremme kjønnsbalanse på alle nivå i organisasjonen, med vekt på rekruttering av kvinner fra utviklingsland;
- at det rapporteres på resultater i henhold til de kjønns-spesifikke indikatorene for tusenårsmålene, med særlig vekt på indikatorene for tusenårs-mål 3, 4 og 5.

4.2 Norsk politikk overfor samarbeidslandene

Norge skal løfte kjønnsperspektivet opp på utviklingsagendaen gjennom målrettet bruk av politiske dialogfora og bistandsmidler. Vi skal benytte vår innflytelse, også der kvinners rettigheter og likestilling ikke er våre partners uttalte prioritet.

Prinsippet om eierskap

Kjønns- og likestillingsperspektivet skal knyttes opp til de enkelte lands utviklingsmål og internasjonale forpliktelser, og tilpasses de lokale utfordringene og mulighetene for endring.

De fleste av Norges samarbeidsland har sluttet seg til Kvinnekonvensjonen, og skal hvert 4. år rapportere til CEDAW-komiteen. Komiteens analyse av landrapporten og påfølgende dialog med myndighetene, konkluderer med anbefalinger til oppfølging i det enkelte land. Disse anbefalingene utgjør et godt grunnlag for samarbeid på mottagerlandets premisser og bør brukes aktivt i utviklingssamarbeidet. De regionale organisasjonene, som Den afrikanske union, har også vedtatt erklæringer og et charter om kvinners rettigheter og likestilling, som medlemslandene har forpliktet seg til å følge opp og rapportere på. Norge tolker eierskap til utviklingsprosessen bredt, slik at det favner både kvinner og menn og omfatter prioritering av nasjonale mål og strategier for kvinners rettigheter og likestilling.

Tilpasning på landnivå

Det skal vurderes hvilke likestillingspolitiske utfordringer som er de viktigste, samt hvilke lokale aktører ambassadene og andre norske bistandsaktører kan spille på og kanalisere støtte gjennom. Det er viktig å se og utnytte muligheter og arbeidsmåter i fora og på arenaer der norske aktører allerede er aktive, har opparbeidet troverdighet og gode relasjoner. Videre

handler det om å stille spørsmål om: deltakelse, tilgang til ressurser og hvilke konsekvenser tiltak og programmer får, henholdsvis for kvinner og menn. Det skal tas hensyn til grupper som kan være utsatt for dobbel/multippel diskriminering på grunnlag både av kjønn og andre kjennetegn, for eksempel status som urfolk, etnisk minoritet, seksuell orientering, funksjonshemning. Kvinners rettigheter og likestilling skal prioriteres i den daglige virksomheten, gjennom dialog med og støtte til landets egne endringsagenter på myndighetsnivå, i folkevalgte organer og det sivile samfunn. Selv der rammevilkårene oppfattes som vanskelige, og det kan være vanskelig å oppnå konkrete resultater på kort sikt, skal det arbeides i tråd med handlingsplanens intensjon.

Sensitive spørsmål

I sensitive spørsmål som for eksempel abort og homoseksualitet, som er forbudt ved lov i mange land, kan Norge gi moralsk og økonomisk støtte til organisasjoner og tiltak som fremmer rettigheter på disse områdene. Norge kan også bruke den politiske dialogen med myndighetene til å uttrykke bekymring over et lands reaksjoner på forbudte handlinger, og stille spørsmål ved eventuell bruk av dødsstraff eller andre strenge straffereaksjoner for f.eks. homofili, abort eller utroskap. I andre deler av arbeidet med sensitiv og kulturelt forankret diskriminering av kvinner velger Norge å arbeide gjennom lokale endringsaktører. Det gjelder for eksempel kvinnelig kjønnslemlestelse og kvinners rettigheter generelt i spennet mellom nasjonal lovgivning og lokal rettspraksis. Nasjonal lovgivning ivaretar i mange tilfeller kvinners formelle rettigheter. Men nasjonale myndigheter kan mangle evne til å sikre god nok håndhevelse på lokalt nivå.

Norge skal fremme kvinners rettigheter og likestilling ved å:

- gjøre aktiv bruk av den politiske dialogen og andre samarbeidsprosesser med landets myndigheter, inklusiv likestillingsmyndighetene;
- nyttiggjøre seg landenes egen kompetanse og lokale endringsagenter i forhold til å fremme kvinners rettigheter og likestilling;
- støtte gjennomføring av nasjonale utviklingsmål for kvinners rettigheter og likestilling i fattigdomsreduksjonsstrategier (PRS), handlingsplaner, sektorstrategier, reformprosesser mv., samt etterspørre kjønnsespesifikke resultater;

- systematisk etterspørre mål og resultater for fordeling av offentlige ressurser i et kjønnsperspektiv, som en del av samarbeidet og dialogen om budsjettstøtte, fattigdomsstrategier og sektorplaner mv.;
- støtte arbeid for å integrere kjønnsperspektivet i offentlig sektor, herunder kapasitets- og kompetansebygging for likestillingsmyndighetene og utvikling av kjønnsoppdelt statistikk, likestillingsmål og indikatorer;
- fremme og støtte initiativer for å integrere kjønns- og likestillingsperspektiv i arbeidet med statsbudsjettet (*gender budgeting*), og støtte utvikling av gode kontroll- og revisjonsrutiner i budsjettarbeidet og nasjonalregnskapet, med mål om at offentlige ressurser forvaltes til beste for både kvinner og menn;
- støtte myndighetenes og andre aktørers arbeid for å etterleve FNs kvinnekonvensjon, CEDAW, og rapportere til CEDAW-komiteen, herunder

følge opp de landspesifikke anbefalingene fra CEDAW-komiteen; samt tilsvarende forpliktelser landene har påtatt seg med hensyn til regionale organisasjoners erklæringer og charter om kvinners rettigheter og likestilling;

- oppfordre land som ikke er konvensjonsparter til å ratifisere FNs kvinnekonvensjon, og oppfordre myndighetene til å trekke tilbake eventuelle reservasjoner;
- støtte kunnskapsutvikling og samarbeid om utviklingstrekk og erfaringer med hensyn til kvinners rettigheter og likestilling, i regi av regionale og nasjonale og internasjonale forskningsinstitusjoner og nettverk;
- støtte lokale aktørers arbeid for å bedre kvinners rettigheter og likestilling gjennom media, informasjon og opplæring, lobbyvirksomhet og tjenestetilbud på grasrotnivå;
- ta initiativ og bidra til brede samarbeidsarenaer for kontakt og samarbeid mellom myndighetene, givere og sivilt samfunn fra ulike deler av landet.

Norge skal fremme kvinners rettigheter og likestilling i flergiversamarbeidet, for eksempel ved å:

- påta seg lederfunksjon for flergiversamarbeid på likestillingssektoren;
- søke samarbeid med andre givere og lokale aktører om å organisere kurs, seminarer og nettverksarenaer om kvinners rettigheter og likestilling, skreddersydd til den nasjonale konteksten;
- samarbeide med norske frivillige organisasjoner, FN-systemet, myndighetene og lokale aktører, om å identifisere kvalifiserte frivillige organisasjoner og andre aktører fra det sivile samfunn til deltakelse og konsultasjon i aktuelle dialogfora, prosesser og arenaer for kontakt og samarbeid.

Samarbeidspartnere på landnivå omfatter et bredt spekter av aktører, både nasjonale myndigheter, bilaterale og multilaterale aktører, nasjonale, norske og internasjonale frivillige organisasjoner, interesseorganisasjoner som arbeidslivets parter, trosbaserte organisasjoner og forskningsmiljøer, folkevalgte organer, media, næringsliv. Norge må sikre at samarbeidet omfatter både kvinner og menn.

4.3 Sivilt samfunn

I Norge har det sivile samfunn vært med på å forme vår demokratiske utvikling og hatt innvirkning på utviklingen av kvinners stilling og rettigheter. Organisering av kvinnetttverk og interesseorganisasjoner, samt kvinners deltakelse i organisasjonslivet generelt har vært viktig for å sette kvinnespørsmål på den nasjonale agenda. Norske organisasjoner har opparbeidet seg erfaringer og kunnskap om kvinners rettigheter og likestilling, som utgjør en viktig merverdi for norsk bistand.

Sivilt samfunn inkluderer frivillige organisasjoner og formelle interesseorganisasjoner, som fagforeninger, samt uformelle strukturer, nettverk og organisasjoner som lokale selvhjelpsgrupper og trossamfunn. Et utvidet definisjon vil også inkludere media og politiske partier.

Norge skal støtte et aktivt sivilt samfunn i sør, som kan ha en viktig pådriverrolle og kontrollfunksjon overfor et lands myndigheter. Det kan gi viktige bidrag til å fremme kvinners rettigheter og likestilling. Tiltak for å styrke det sivile samfunns kompetanse og kapasitet til å spille en rolle i denne sammenheng skal gis høy prioritet. Det er aktuelt å støtte kvinneorganisasjoner og nettverk i utviklingsland direkte gjennom norske ambassader, gjennom nasjonale/regionale paraplyorganisasjoner og/eller gjennom fondsordninger.

Norske organisasjoner vil også være sentrale samarbeidspartnere. En grunnleggende forutsetning for å gi midler via norske organisasjoner er at disse tilfører samarbeidet en merverdi. Målet med støtten skal være økt deltakelse av kvinner i beslutningsprosesser og bedring av kvinners livssituasjon.

I støtten til norske og internasjonale frivillige organisasjoners utviklingsarbeid vil Norge:

- legge til rette for erfaringsutveksling og dialog mellom de frivillige organisasjoner og deres lokale partnere rundt kvinners rettigheter og likestilling;
- etterspørre resultatrapportering om samarbeidet for å fremme kvinners rettigheter og likestilling;

- understreke betydningen av at organisasjonene også arbeider i tråd med handlingsplanene knyttet til kvinner, fred og sikkerhet, menneskehandel og kjønnslemlestelse;
- støtte kompetanse- og kapasitetsbygging blant de norske frivillige organisasjoner og deres partnerorganisasjoner på kvinners rettigheter og likestilling;
- sikre aktiv deltakelse av norske organisasjoner som pådrivere i likestillingsspørsmål overfor FN-systemet, og utviklingsbankene;
- prioritere støtte til frivillige organisasjoners arbeid som støtter opp under de tematiske satsingsområdene for handlingsplanen, samt kvinners rett til utdanning og helse;
- legge tilrette for at kvinner får økende kontroll og medvirkning i ledelsen av organisasjoner lokalt.

5

A B C

$$\begin{array}{r} 2 \\ 23 \times 65 \\ \hline 76 \end{array} \approx 2,5$$

5 • Ansvarliggjøring og kunnskap

Utenriktjenesten skal prioritere kvinners rettigheter og likestilling som et selvstendig mål og integrert i alt utviklingssamarbeidet. Organisasjon og ledelse, kunnskap og kompetanse skal styrkes med dette siktemålet.

5.1 Dette skal bistandsforvaltningen gjøre

Norge skal tilstrebe å være et forbilde for samarbeidslandene når det gjelder kjønnsbalansen i egne rekker. Det forutsetter intensivert innsats for å oppnå kjønnsbalanse på alle nivå i utenriktjenesten. For å lykkes, kreves et sterkt lederskap både politisk og administrativt.

Organisering og ansvarsforankring

- ledelsen i avdelinger, seksjoner, prosjektenheter i departementet *som har en utviklingsportefølje*, og i Norad, skal organisere arbeidet, slik at de har nødvendig kompetanse og kapasitet på kvinners rettigheter og likestilling knyttet til egne ansvarsområder;
- arbeidet med Stortingsproposisjon nr.1 planlegges og gjennomføres i tråd med Barne- og likestillingsdepartementets *Veileder til likestillingsvurdering og omtale i departementenes budsjettproposisjoner*, med sikte på synlige og målbare resultater av Regjeringens satsing på kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet;
- planene og rapportene fra ambassadene skal være et virkemiddel for å fremme gjennomføring og vurdere oppfølging av handlingsplanen;
- tildelingsbrev nr. 1 skal legge tydelige føringer på ambassadene om å oppfylle krav og forventninger i handlingsplanen;
- *tildelingsbrevene til Norad, NORFUND og Fredskorpset, og avtaler med institusjoner som mottar bistandsmidler* skal inneholde krav om å utvikle et system for rapportering om kvinners rettigheter og likestilling;
- *bevilgningsbrevene til multilaterale samarbeidspartnere* skal inneholde krav til aktivitet om kvinners rettigheter og likestilling;
- *statistikkodingen av tiltak som har kvinner/likestilling som hoved- eller delmål basert på OECD DAC policy markører* vurderes løpende. Norge

- samarbeider med OECD DAC gendernet om forbedring av systemet;
- *rammeavtalene* med norske etater skal integrere kjønns- og likestillingsperspektivet;
- i samarbeidet med det multilaterale systemet skal Utenriksdepartementet legge vekt på å konsultere og utnytte kompetansen i fagdepartementene.

Pådriverfunksjon og kompetansebase

Seksjon for globale initiativer og likestilling skal være en kompetansebase og gi råd til andre fagenheter i Utenriksdepartementet i spørsmål om kvinners rettigheter og likestilling. Den skal sørge for faglig oppdatering og profilere Norge som likestillingspolitisk aktør i faglige nettverk for kvinners rettigheter og likestilling i et bredt spekter av fora nasjonalt, nordisk og internasjonalt. Pådriverrollen innebærer synliggjøring og faglig støtte for å bidra til at kvinners rettigheter og likestilling systematisk ivaretas i utviklingspolitikken. Seksjonen for globale initiativer og likestilling skal arbeide i tett samspill med øvrige fagenheter, som har et selvstendig ansvar for å integrere kjønns- og likestillingsperspektivet på sine ansvarsområder. Norad skal være faglig rådgiver på kvinners rettigheter og likestilling for utenriksstasjoner og enheter i departementet med bistandsansvar.

Ambassadene

Ledelsen ved den enkelte ambassade skal sørge for:

- at den totale bistandsporteføljen gjennomgås, for å sikre at kjønnsperspektivet ivaretas på en konkret måte i oppfølgingen og resultatrapporteringen;
- å ha/tilegne seg tilstrekkelig kapasitet og kompetanse til arbeidet med kvinners rettigheter og likestilling knyttet til egen bistandsportefølje. Det kan være hensiktsmessig å samarbeide med lokale aktører og andre givere om opplæringstilbud tilpasset den lokale konteksten;
- å gjennomføre en analyse av tematiske utfordringer og muligheter for oppfølging av handlingsplanen i den spesifikke landkonteksten. Det kan være aktuelt å benytte eksternt faglig bistand, gjerne i samarbeid med andre givere. Analysen skal ta utgangspunkt i samarbeidslandets egen kompetanse, egne mål og planer for kvinners rettigheter og likestilling,

og den skal identifisere strategiske samarbeidspartnere og endringsagenter på myndighetsnivå, i det sivile samfunn og andre partnere i utviklingssamarbeidet.

Analysen skal kunne ut i en plan/strategi for hvordan den enkelte utenriksstasjonen skal arbeide for å fremme kvinners rettigheter og likestilling i tråd med handlingsplanens tematiske satsingsområder. Planen skal gjenspeile en tosidig tilnærming gjennom målrettete tiltak og integrering i den øvrige bistandsporteføljen. Det anbefales å konsentrere innsatsen innenfor ett til to av de tematiske innsatsområdene, jf. kap. 2. Analysen bør også identifisere indikatorer for resultatoppnåelse. Omfanget av den målrettete innsatsen tilpasses den enkelte utenriksstasjonens kapasitet. Det kan, om nødvendig, søkes ekstra midler til å hyre ekstern likestillingsekspertise på landnivå til å gjennomføre analysen eller til oppfølging av særskilte innsatser – jf. kap. 6.

5.2 Kunnskapsutvikling

Forskning og kunnskapsproduksjon om kjønn og utvikling både i samarbeidslandene og gjennom norske fagmiljøer er nødvendig for å bygge kompetanse og kapasitet, samt øke forståelsen for hvordan kvinner bidrar til utvikling og hvilke tiltak som har best effekt. Det skal legges tydeligere føringer for integrering av kjønns- og likestillingsperspektivet i anvendelsen av Utenriksdepartementets midler til forskning, kompetanseheving og evaluering. Det skal gjennomføres kompetanseheving blant utenriktjenestens ansatte regi av Utenriktjenestens kompetansesenter UKS. Norads rolle som utenriktjenestens fagbase skal styrkes på feltet kvinners rettigheter og likestilling. Evnen til å konkretisere dette hensynet som et integrert perspektiv på alle andre fagfelt, må også styrkes.

- *forskning og kunnskapsutvikling* om kjønn og utvikling skal stimuleres med vekt på kunnskaps og kompetansebygging i samarbeidslandene, og samarbeid med norske fagmiljøer;
- *analyser og argumentasjonsflak* utarbeides om satsingsområdene under handlingsplanen. Dette for å underbygge en integrert tilnærming til kvinners rettigheter og likestilling i allmenne utviklingspolitiske innsatser

- for fattigdomsbekjempelse og økonomisk utvikling, godt styresett og korrupsjonsbekjempelse, menneskerettigheter og humanitær bistand, bærekraftig miljø og utvikling, petroleum/energi, handel mv.;
- retningslinjene for budsjettstøtte skal ivareta kjønnsperspektivet;
 - *evalueringsarbeidet* i regi av bistandsforvaltningen skal være gjennomgående kjønnssensitivt med standardkrav om kjønnsoppdelt informasjon og problematisering av kjønns- og likestillingsperspektivet i evalueringer;
 - *tematiske seminarer* for å øke oppmerksomheten og kunnskapen blant utviklingspolitiske aktører i Norge arrangeres i samarbeid mellom Utenriksdepartementet, Norad og eksterne miljøer, med utgangspunkt i de tematiske satsingsområdene, jf. kap. 2;
 - *regionale seminarer for ambassader* om satsingen på kvinners rettigheter og likestilling. Det tas sikte på to regionale seminarer i året;

- ressurspersoner regionalt på kvinners rettigheter og likestilling, og kvinner, fred og sikkerhet. Disse kan fungere som kompetansebaser for initiativer i regionen;
- *det tas sikte på å opprette et virtuelt nettverk og diskusjonsforum om kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet;*
- *arenaer for erfaringsutveksling med de frivillige organisasjonene om arbeidet med kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet vurderes etablert.*

Opplæring

- Utenrikstjenestens kurstilbud skal integrere kjønnsperspektivet.
- Det tilbys fordypningskurs om kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet, om kvinner, fred og sikkerhet, og oppfølging av handlingsplanen om FNs sikkerhetsrådsresolusjon 1325, oa. spissede temaer, etter behov. Etterspørsel av elektroniske kurs, eller andre opplæringstilbud på feltet spesielt for ansatte ved utestasjonene kartlegges.
- Det legges vekt på opplæring i riktig statistikkoding i henhold til OECD DAC policymarkører, bl.a. for kvinners rettigheter og likestilling, i relevante kurs.

6

6 • Resultatoppnåelse

Den viktigste forutsetningen for gode resultater er et sterkt og synlig lederskap, både politisk og administrativt. Sterke, katalytiske pådrivermekanismer i departementet og i Norad skal sikre kvalitet, kontinuitet og driv i prosessen. Det fordrer tilstrekkelig av både menneskelige og finansielle ressurser.

Budsjettet vil være et virkemiddel for å måle resultatoppnåelse. *St.prp. nr 1 for Utenriksdepartementet (2006–2007) kap. 10 Likestilling* tallfester omfanget av budsjettmidler som kan spores til kvinner og likestilling som hovedmål eller delmål i den bilaterale og multilaterale bistanden. Andelen som kunne spores til kvinnerett bistan har i årene 2002 til 2005 variert mellom 17 pst. og 22 pst.. I løpet av handlingsplanperioden 2007–2009 er målet å se en jevn stigning.

Det er opprettet en budsjettpost for kvinners rettigheter og likestilling, kap/post 168/70. Ambassadene får tildelt midler etter innmelding av behov over virksomhetsplanen. Det resterende beløpet kanaliseres til katalytiske og innovative tiltak for å løfte kjønns- og likestillingsperspektivet i multilaterale, regionale og internasjonale organisasjoner og forskningsnettverk.

Den nye budsjettposten erstatter ikke, men kommer i tillegg til en økt vektlegging av kjønns- og likestillingshensynet ved anvendelsen av de øvrige budsjettpostene på bistandsbudsjettet.

Ambassadene skal planlegge for, og rapportere om, oppfølging av handlingsplanen i den årlige plan- og rapporteringsprosessen til departementet. Rapporteringen skal omfatte både konkrete resultater og målrettede aktiviteter, og det mer langsiktige arbeidet knyttet til påvirkning gjennom den politiske dialogen, i giversamordningen mv.. Vurdering av resultatoppnåelse vil ta utgangspunkt i både kvantitative og kvalitative aspekter ved innsatsen og vurdere både prosess og resultater. Det skal tas hensyn til den korte tidsrammen, på tre år, for handlingsplanen. Ambassadene skal måles på hvordan de har evnet å løfte og få gjennomslag for relevante problemstillinger i den politiske dialogen.

På sikt vil resultatene av den norske innsatsen kunne måles med utgangspunkt i landspesifikke indikatorer, der slike er utarbeidet. Likeledes FNs tusenårsmål 3 om likestilling, mål 4 om redusert barnedødelighet, mål 5 om redusert svangerskapsrelatert dødelighet, og de kjønns spesifikke indikatorene for øvrige tusenårsmål.

Det vurderes å sette inn særskilte ressurser for å styrke resultatoppnåelsen i enkelte samarbeidsland. Det kan dreie seg om iverksetting av velprøvde virkemidler i større skala, samt utprøving og læring av mer innovative tiltak. Særskilte innsatser vil bli søkt knyttet opp til aktuelle internasjonale prosesser som FN-reform og «ett FN på landnivå», formalisering av rettigheter til land («Formaliseringsagendaen») og Verdensbankens handlingsplan for kvinner og økonomisk likestilling. Utformingen av disse innsatsene vil skje i samarbeid med aktuelle utenriksstasjoner og ansvarlige enheter i Utenriksdepartementet.

Monitorering

Det skal utarbeides en framdriftsplan, og en midtveisrapport som legges fram for utviklingsministeren. Seksjon for globale initiativer og likestilling vil ha det koordinerende ansvaret for dette oppfølgingsarbeidet. Det skal gjennomføres et milepælsmøte med interne og eksterne kompetansepersoner/miljøer for å støtte gjennomføringen av handlingsplanen, i tilknytning til utarbeidelse av statusrapporten.

Eksterne krefter vil bli benyttet til å identifisere indikatorer for resultatoppnåelse. Det skal foretas en såkalt «baseline» studie, og gjennomføringen av handlingsplanen skal vurderes underveis i prosessen. Ved avslutning av handlingsplaneperioden skal det foretas en kvalitativ og kvantitativ vurdering av resultater med anbefalinger for det videre arbeidet med kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet.

Samordning med andre handlingsplaner og strategier

Norge har utarbeidet handlingsplaner som takler særlig viktige og kompliserte problemområder for kvinners rettigheter og likestilling i skjæringspunktet mellom det utviklingspolitiske og utenrikspolitiske samarbeidet: *Regjeringens Handlingsplanen for gjennomføring av FNs Sikkerhetsråds*

Resolusjon 1325 om kvinner, fred og sikkerhet ble lansert 8. mars 2006. Den gir retningslinjer for ivaretagelse av jenters og kvinners rettigheter i krigs- og konfliktsituasjoner, for involvering av både kvinner og menn, og integrering av kjønnsperspektivet i norsk innsats for konfliktforebygging og fredsbygging. *Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2006–2009)* innebærer økt bistandsinnsats for å styrke kvinners stilling slik at de blir mindre sårbare for rekruttering og overgrep gjennom vår tids slavehandel. Det store flertall av ofrene er kvinner, og barn av begge kjønn, som trafikeres over landegrensene for seksuell utnytting gjennom prostitusjon, tvangsarbeid eller illegal handel med organer. *Handlingsplanen mot kvinnelig kjønnslemlestelse* ble vedtatt i 2003 og er fortsatt operativ.

Når det gjelder tiltak for å bekjempe den grove undertrykkningen, utnyttningen og overgrepene mot jenter og kvinner som disse innsatsområdene representerer, viser vi til de respektive plandokumentene.

Innsatsen i tilknytning til disse handlingsplanene vil bli vurdert som del av den samlede resultatvurderingen for kvinners rettigheter og likestilling i utviklingssamarbeidet.

Også andre strategier og handlingsplaner for utviklingssamarbeidet inkluderer hensynet til jenter og kvinner. Særlig viktig er *Posisjonsnotatet om norsk hiv- og aidspolitik*, november 2006, men også *Regjeringens handlingsplan for miljørettet utviklingssamarbeid*, 2006, samt *Utviklingsstrategien for barn og ungdom i Sør*, lansert i 2005. For andre relevante strategier og planer viser vi til Bistandshåndboka.

Hvor godt man har lykket med å nå jenter og kvinner gjennom disse strategiene vil bli vektlagt i vurderingen av den samlede innsatsen for integrering av kjønnsperspektiver i alt utviklingssamarbeidet.

Vedlegg 1: liste over forkortelser

AU	Den afrikanske union
CEDAW	Konvensjonen for eliminering av alle former for diskriminering av kvinner
CEDAW-komiteen	FN-komité som håndhever kvinnekonvensjonen CEDAW
CSW	FNs kvinnekommisjon
DAW	FNs sekretariat, seksjon for likestillingsspørsmål
ECOSOC	FNs økonomiske og sosiale r�d
EFA	FN-initiativet «Utdanning for alle»
FAO	FNs organisasjon for ernæring og landbruk
FAFO	Fagbevegelsens forskningsinstitutt
FN	Forente nasjoner
IFC	Den internasjonale finanskorporasjonen
INGO	Internasjonal ikke-statlig organisasjon
ILO	Den internasjonale arbeidsorganisasjonen
IOM	Den internasjonale organisasjonen for migrasjon
NGO	Ikke-statlig organisasjon
NORFUND	Statens investeringsfond for næringsvirksomhet i utviklingsland
ODIHR	OSSEs kontor for demokratiske institusjoner og menneskerettigheter
OECD DAC	Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, Utviklingskomiteen
OSAGI	FNs generalsekretærs spesialrådgiver for kvinner og likestilling
OSSE	Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa
SADC	Southern African Development Community
SSB	Statistisk sentralbyrå
St.meld.	Stortingsmelding
St.prp.nr.1	Stortingsproposisjon nr.1 (budsjettproposisjonen)
UD	Utenriksdepartementet
UKS	Utenrikstjenestens kompetansesenter
UNAIDS	FNs aidsprogram
UNDP	FNs utviklingsprogram
UNESCO	FNs organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur
UNFPA	FNs befolkningsfond
UNGEI	FNs initiativ for jenters utdanning
UNHCR	FNs høykommissær for flyktninger
UNICEF	FNs barnefond
UNIFEM	FNs kvinnefond
WHO	Verdens helseorganisasjon

Vedlegg 2: sentrale referansedokumenter

FNs konvensjon mot alle former for diskriminering av kvinner, CEDAW

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>

FNs Barnekonvensjon,

<http://www.unhchr.ch/html/menu2/6/crc/treaties/crc.htm>

FNs Rasediskrimineringskonvensjon

<http://www.ohchr.org/english/law/cerd.htm>

FNs Konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK),

<http://www.ohchr.org/english/law/cescr.htm>

FNs Konvensjon om sivile og politiske rettigheter

<http://www.ohchr.org/english/law/ccpr.htm>

Handlingsplanen fra FNs 4. kvinnekonferanse i Beijing 1995

<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/index.html>

FNs tusenårsmål

<http://www.un.org/millenniumgoals/>

Den internasjonale konferansen om befolkning og utvikling i Kairo 1994

<http://www.un.org/ecosocdev/geninfo/populatin/icpd.htm>

Wien deklarasjonen om menneskerettigheter, 1993

<http://www.ohchr.org/english/law/vienna.htm>

ILOs Konvensjon nr 169 om urfolks rettigheter

<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>

ECOSOC Agreed Conclusions on gender mainstreaming

<http://www.un.org/documents/ecosoc/docs/1997/e1997-66.htm>

SC Resolution 1325

<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>

UN Human Rights Council Resolution December 2006 vedrørende seksuell orientering, kjønnsidentitet og menneskerettigheter.

St.meld. nr. 35 (2003–2004) Felles kamp mot fattigdom

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/regpubl/stmeld/20032004/Stmeld-nr-35-2003-2004-.html?id=404767>

Paris-erklæringen fra 2005 om harmonisering og tilpasning til mottagerlandets strategier og forvaltningssystemer, som legges til grunn for utviklingssamarbeidet
<http://www.oecd.org/dataoecd/11/41/34428351.pdf>

Protocol to the African Charter of Human and People's Rights on the rights of women in Africa (2003)

http://www.achpr.org/english/_info/women_en.html
<http://www.pambazuka.org/en/petition/1/protocol.pdf>
http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Protocol%20on%20the%20Rights%20of%20Women.pdf

AU Solemn Declaration on Gender Equality in Africa (2004)

<http://www.peacewomen.org/resources/1325/AfricaSolemnDec04.pdf>

SADC Declaration on Gender and Development

http://www.sardc.net/widsaa/sgm/1999/sgm_genderdec.html
og Addendum Eradication of Violence against Women and Children (1997)
http://www.sardc.net/widsaa/sgm/1999/sgm_eradviol.html

http://www.sadc.int/index.php?action=a1001&page_id=declarations_gender
http://www.sardc.net/widsaa/sgm/1999/sgm_eradviol.html
<http://databases.sardc.net/books/Gmonitor/view.php?bname=Gmonitor&id=31>

SADC Charter for Fundamental and Social Rights

http://www.sadc.int/index.php?action=a1001&page_id=charters_social_rights

Maputo Plan of Action for the operationalisation of the continental policy framework for sexual and reproductive health and rights 2007–2010

http://www.africa-union.org/root/au/Conferences/Past/2006/September/SA/Maputo/doc/en/Working_en/SRHR_%20Plan_of_Action_2007_Final.pdf

The Pacific Platform for Action:

<http://www.spc.int/women/ppa.html>

Development Studies Network – December 2005 Women, Gender and Development in the Pacific – Papers

<http://devnet.anu.edu.au:80/GenderPacific/index.html>

Pacific Report to the UN Special Rapporteur on Violence Against Women

– APWLD Regional Consultations

<http://www.fijiwomen.com/index.php?id=1620>

Law for Pacific Women: a Legal Rights Handbook P. Imrana Jalal, Fiji

Women's Rights Movement (FWRM), 1998, 674pp.

Latin-America and the Caribbean LAC:

Belem do Para

<http://www.undp.org/rblac/gender/osavio.htm>

Mexico Consensus of the IX Regional Meeting on Women

<http://www.cepal.cl/publicaciones/xml/1/15201/lcl2256i.pdf>

Vedlegg 3: «verktøykasse»

Norads veiledning til kjønnskonskvensanalyse

Jf. Støttemanual for vurdering av bærekraftselementer/tversgående hensyn¹⁶

Assessment of Gender Equality and Women's Empowerment

Introduction

Assessing gender and empowerment means addressing the relations between gender, causes of inequality and poverty, and the role of equal participation. Drawing upon women's knowledge and resources is cost-effective and rational. It enhances the realisation of equal rights and opportunities for women and men, girls and boys in gaining from development programmes.

The Convention of the Elimination of All forms of Discrimination against Women (CEDAW), the Beijing Plan of Action and the Millennium Development Goals provides a common framework that Norway and the international society are committed to. Some programmes target women (or men), others will integrate gender equality and empowerment as part of a programme's objectives. The specific sector or programme focus will determine the level and extent of the gender and empowerment analysis.

Preparatory Phase

Platform for Dialogue

When considering the sustainability of a development programme one important issue to be clarified is the gender aspect. To find out if more information and documentation are needed, an initial screening on gender aspects and potential impacts on women and men and gender equality should be carried out in the preparatory phase.

The following questions should be considered when undertaking an initial gender and empowerment screening.

- Will both women and men be involved in planning, implementation and evaluation of the project?
- Will the programme affect women and men differently? Who will benefit and who will potentially be in disadvantage from the proposed interventions and activities?

.....

¹⁶ Utarbeidet som et utdypende tillegg til Bistandshåndboka

- Has the programme incorporated specific activities and mechanisms to ensure the equal participation of women and men? What are the potential barriers to women's and men's (girl's and boy's) participation?

If the initial screening shows that the information on gender is insufficient there is a need to discuss with the development partner how this may be included in the Programme Document and whether a full or limited study should be undertaken.

Appraisal

The Appraisal assesses the relevance, feasibility and potential risks and sustainability of a development programme. If the gender aspect is identified as a critical sustainability element and a possible risk factor the Appraisal shall ascertain that all relevant questions are assessed, and if necessary, provide additional information or recommend that more information is secured. Together with a summary of the findings the document shall give specific recommendations of possible amendments to the programme. The amendments should be reflected in a revised Programme Document, if possible.

Based on the principles of equality, participation, empowerment, non-discrimination and the realisation of women's rights the following could be assessed:

- Is the programme in line with national policies and priorities related to gender equality?
- Does the programme document contain sex-disaggregated base-line data and indicators in order to ensure and enable implementation, monitoring and reporting mechanisms to be appropriate on concerns of importance to women and men's empowerment?
- Is both women's and men's knowledge and experience included and utilised in the programme, so as to ensure equal access to decision-making?
- Does the programme include explicit budget allocations and resources towards activities targeting women/men or gender equality issues?

If relevant:

- Does the programme promote equal access for women and men to resources, as technology, health, education etc?
- Does the programme take into account how women and men, girls and boys are differently affected by conflict/war, and their different requirements in protection, justice and reconstruction?
- Does the programme describe the vulnerability/risks and impact of HIV/AIDS for respectively women and men?

Appropriation Document/Agreement

The Appropriation Document should make an assessment of the recommendations of the Appraisal and the subsequent dialogue with the partner. The document should reflect gender risks that have been identified and measures taken to mitigate or manage the risks, including follow up mechanisms. All identified risk factors and suitable measures for rectification should be reflected in the goal hierarchy or as a major risk factor regulated in the Agreed Programme Summary» Annex 1 to the Agreement.

Follow-up phase

Reports and reviews

In the follow-up phase formal meetings, reports and reviews are important mechanisms for monitoring the progress of the program. Among issues to be discussed are risk factors identified in the Appraisal and reflected in the agreement including assessment on the gender aspects.

A review-team should have competence in gender equality issues, and reports should include the following assessments:

- Have any new gender-equality issues or negative impacts on women and/or men arisen during the implementation of the programme?
- Is there any change in the situation of women or men that can be observed as result of the programme implementation?
- Has both women's and men's potential been utilised in the programme implementation phase?
- And have means and resources been distributed equitably between women and men?

Completion phase

Both final reports and the end review should include assessments of relevant sustainability elements. The findings should be referred to in the Completion Document.

2. Flere «verktøy» for integrering av kjønnsperspektivet i utviklingssamarbeidet

Det er utarbeidet flere «verktøy» som skal veilede og tilrettelegge for bedre ivaretaking av kvinners rettigheter og integrering av et kjønnsperspektiv i utviklingssamarbeidet. Veiledere for kjønnskonsekvensanalyser skal bidra til å sikre at relevante hensyn blir tatt under de ulike fasene, fra planlegging til gjennomføring og implementering.

UD, utenriksstasjonene med bistandsansvar og Norad forholder seg primært til følgende dokumenter:

- 1) Bistandshåndboka: Kjønnsperspektivet (Gender) er ett av seks bærekraftselementer som skal vurderes i hvert tiltak. Jf. annex i «Risk management and sustainability elements» – «Sustainability elements – Socio-cultural and gender».
- 3) «Handbook in Gender and Empowerment Assessment» (2000) gir en mer fylldig gjennomgang av metoden for kjønnskonsekvensanalyse: http://www.norad.no/default.asp?V_ITEM_ID=967
- 4) Norads statistikkmanual gir veiledning til koding av policy markøren «women and gender equality»: http://norad.no/default.asp?V_ITEM_ID=3495

Nyttige nettsteder og «verktøy» utarbeidet av andre bilaterale og multilaterale bistandsaktører:

- UNDP – Gender mainstreaming in practise – a handbook (including Sectoral approach to gender mainstreaming) http://www.undp.org/women/docs/RBEC_GM_manual.pdf
- UNDP – tools – www.undp.org/gender/tools.htm
- CIDA's framework for assessing gender equality results – <http://www.acdi-cida.gc.ca/CIDAWEB/acdicida.nsf/En/EMA-2181431-QCF>
- UN/OSAGI Gender Checklist for Peace Support Operations – <http://www.peacewomen.org/resources/1325/GenderChecklist2003.pdf#search=%22gender%20checklist%20for%20peace%20support%20operations%22>
- UNFPA – nyttige nettsteder
- http://www.unfpa.org/publications/index.cfm?filterListType=5&filterSortBy=1&filterPub_Type=6
- http://www.unfpa.org/publications/index.cfm?filterListType=1&filterID_Key_Issue=2&filterSortBy=2
- http://www.unfpa.org/publications/index.cfm?filterListType=1&filterSortBy=1&filterID_Key_Issue=5
- UNIFEM – <http://www.womenwarpeace.org/unifem.htm>

http://www.rrrt.org/page.asp?active_page_id=82

Integrering av kjønnsperspektiv i budsjettarbeidet (gender budgeting):

Europarådets rapport om gender budgeting:

[http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02._gender_mainstreaming/092_EG-S-GB\(2004\)RAPFIN.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/02._gender_mainstreaming/092_EG-S-GB(2004)RAPFIN.asp#TopOfPage)

Barne- og likestillingsdepartementets veileder til likestillingsvurdering og omtale i departementenes budsjettproposisjoner:

http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/veiledninger_brosjyrer/2006/Veileder-til-likestillingsvurdering-og-omtale-i-departementenes-budsjettproposisjoner.html?id=88463

Nordisk Ministerråds gender budget prosjekt:

<http://www.nmr.dk/gender/grb/projektinfo/sk/index.asp?lang=>

IDRC/Gender responsive budget initiatives:

http://www.gender-budgets.org/en/ev-64152-201-1-DO_TOPIC.html

Vedlegg 4: bidragsyttere til handlingsplanen

Politiske partier

Internasjonalt forum i Oslo Arbeiderparti
Sosialistisk Venstrepartis stortingsgruppe
Senterpartiets stortingsgruppe

Forskningsmiljøer/ressurspersoner

Anne Hellum, Avdeling for kvinnerett, Universitetet i Oslo
Marit Hernæs, Solidaritetskomiteen for Sudan
Kari Karamé, Norsk utenrikspolitisk institutt, NUPI
Liss Schancke, KS
Torild Skard, NUPI
Björg Skotnes, FOKUS
Siri Vangen, Ullevål sykehus kvinneklinikken/Nasjonalt folkehelseinstitutt
Poul Wisborg, Universitetet for miljø og biovitenskap
Berit Aasen, NIBR

Frivillige organisasjoner

Ammehjelpen
Bistandsnemnda
CARE
FOKUS sekretariat
Kirkens Nødhjelp
Norsk Folkehjelp
Norsk kvinne- og familieforbund
Norske kvinnelige akademikere
SAIH
Soroptimistene
Strømmestiftelsen

Partene i arbeidslivet

Handels- og servicenæringens hovedorganisasjon HSH
Næringslivets hovedorganisasjon NHO
Landsorganisasjonen LO
Hovedorganisasjonen for universitets- og høyskoleutdannede Unio

Departementer

Barne- og likestillingsdepartementet
Fornyings- og administrasjonsdepartementet
Helse- og omsorgsdepartementet
Kunnskapsdepartementet
Landbruksdepartementet
Utenriksdepartementet, herunder 18 utenriksstasjoner

Offentlige/underliggende etater

Fredskorpset
Likestillings- og diskrimineringsombudet
Norad
Statistisk sentralbyrå

FN-systemet

FN-sekretariatet, ved:
Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women (OSAGI)
Division for the Advancement of Women DAW
FNs befolkningsfond UNFPA
FNs kvinnefond UNIFEM
FNs utviklingsfond UNDP
Den internasjonale arbeidsorganisasjonen ILO

Aruna Rao, Direktør, Gender at Work, Washington-basert konsulentfirma med spesialkompetanse på FN- og Verdensbanksystemet

Prosjektarbeidsgruppa

Handlingsplanen er utarbeidet av Avdelingen for FN, fred og humanitære spørsmål, Prosjektet for kvinner og likestilling, i samarbeid med en prosjektarbeidsgruppe med følgende medlemmer:

Janne Andresen-Kasalika, Utenriksdepartementet, Avdeling for FN, fred og humanitære spørsmål
Aslak Brun, Utenriksdepartementet, Avdeling for FN, fred og humanitære spørsmål
Anne Havnør, Utenriksdepartementet, Avdeling for FN, fred og humanitære spørsmål, har ført handlingsplanen i pennen
Camilla Rie Hoe, Norad, Avdeling for fred, likestilling og demokrati
Lajla Brandt Jakhell, Utenriksdepartementet, Avdeling for regionale spørsmål og utvikling
Parvez Kapoor, Norad, Avdeling for næringsutvikling
Espen Lindbæck, Utenriksdepartementet, Avdeling for regionale spørsmål og utvikling
Geir Løkken, Utenriksdepartementet, Analyseheten
Olav Seim, Utenriksdepartementet, Avdeling for FN, fred og humanitære spørsmål
Guro K. H. Vikør, Utenriksdepartementet, Avdeling for FN, fred og humanitære spørsmål, prosjektleder

Omslagsillustrasjonen er basert på foto fra
www.catholicmission.org.au med tillatelse fra
Catholic Mission Australia

Illustrasjonen på side 9 er basert på foto:
© Anders Gunnartz / Panos Pictures

Illustrasjonen på side 15 er basert på foto:
© WHO / P. Viroit

Illustrasjonen på side 19 er basert på foto:
© WHO / P. Viroit

Illustrasjonen på side 41 er basert på foto:
© Caroline Penn / Panos Pictures

Illustrasjonen på side 51 er basert på foto:
© Paul Weinberg / Panos Pictures

Utgitt av :
Utenriksdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere
eksemplarer av denne publikasjonen fra:
Departementenes servicesenter
Kopi- og distribusjonsservice
www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefaks: 22 24 27 86

Oppgi publikasjonskode: E-816 B
ISBN: 978-82-7177-090-7
Design/illustrasjon: Sissel Sandve
Trykk: Møklegaards trykkeri AS 03/2007 – opplag 5000 eks

